

- Mazur, 2006 – Mazur O. Instytuty hromadyans'koho suspil'stva yak chynnyky modernizatsiyi vyborchoyi systemy // Politychnyy menezhment. – 2006. № 5. – S. 53-65 c.
- Mykhaylovs'ka, 2005 – Mykhaylovs'ka O. Derzhva i rozvytok instytutiv hromadyans'koho suspil'stva /O. Mykhaylovs'ka // Polit. Menezhment. – 2005. № 3. – S.108-114.
- Chernyavs'ka, 2009 – Chernyavs'ka O. V. Hromads'ki orhanizatsiyi yak chynnyk aktyvizatsiyi protsesu formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini: potentsial ta mozhlyvosti / Ukrainys'kyu sotsium. Naukovyy zhurnal. – K, 2009. №3 (30). – 187 c.

Надійшла до друку 22.07.2014.

УДК 1:316.3:37

Людмила Шелюк

ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Сьогодні Україна відчуває гостру потребу в підготовці і вихованні молоді як активних громадян демократичного суспільства. Тому й система освіти має ґрунтуватися на демократизації навчання. Остання – це впровадження демократичних засад у спільну діяльність і тих, хто вчить, і тих, хто навчається. Такі цінності як рівність можливостей, відповідальна свобода, шанування інших та інаких, захист слабших, визнання різноманітності відповідають сучасному розумінню демократичного ідеалу. Тому якість і рівність в освіті – це два пріоритети освітньої політики початку XXI століття. Вони декларуються педагогічними філософіями та ідеологіями і так чи інакше знаходять втілення в освітній політиці усіх демократичних країн.

Протягом років незалежності в Україні склалися сприятливі умови для впровадження системи громадянської освіти. Безумовними пріоритетами такої освітньої політики є не тільки демократизація освіти, але й забезпечення її якості. Демократизація здійснюється на підставі таких домінант як, принцип людиноцентризму та рівного доступу до якісної освіти кожного громадянина демократичного суспільства; принцип рівних можливостей, який опирається на Конституцію та справедливе законодавство держави; принцип співробітництва, як перехід від тоталітарного до гуманістичного виховання особистості; принцип розмаїтості та принцип університетської автономії; принцип відкритості, як подолання укорієних устроїв, що має плавно переходити у принцип співробітництва; принцип самоорганізації; принцип громадсько-державного управління тощо. У зв'язку зі складними трансформаційними державними і суспільними процесами звертається увага на необхідності становлення демократичної культури та її становлення, формування та удосконалення. Сприятливі умови поглибленню демократичних засад функціонування освітньої сфери має розроблена в Україні Концепція громадянської освіти.

Ключові слова: *особистість, освіта, громадянська освіта, демократія, демократизація освіти, принципи, суспільство, держава.*

Сегодня Украина чувствует острую потребность в подготовке и воспитании молодежи как активных граждан демократического общества. Поэтому и система образования должна основываться на демократизации учебы. Последняя ? это внедрение демократических принципов в совместную деятельность и тех, кто учит, и тех, кто учится. Такие ценности как равенство возможностей, ответственной свобода, почитание других и иных, защита более слабых, признание разнообразия, отвечают современному пониманию демократического идеала. Поэтому качество и равенство в образовании – это два приоритета образовательной политики начала XXI века. Они декларируются педагогическими философиями и идеологиями и так или иначе находят воплощение в образовательной политике всех демократических стран.

За годы независимости в Украине сложились благоприятные условия для внедрения системы гражданского образования. Безусловными приоритетами такой образовательной политики является не только демократизация образования, но и обеспечение ее качества. Демократизация осуществляется на основании таких доминант как принцип человекоцентризма и равного доступа к качественному образованию каждого гражданина демократического общества, принцип равных возможностей, который опирается на Конституцию и справедливое законодательство государства, принцип сотрудничества, как переход от тоталитарного к гуманистического воспитания личности, принцип разнообразия и принцип университетской автономии, принцип открытости, как преодоление укоренившихся устройств, что плавно переходит в принцип сотрудничества, принцип самоорганизации, принцип общественно – государственного управления. В связи со сложными трансформационными государственными и общественными процессами обращается внимание на необходимость становления демократической культуры и ее становления, формирования, формирования и совершенствования. Равных возможностей, сотрудничества, разнообразия, открытости, самоорганизации и т.п. Способствовать углублению демократических основ функционирования образовательной сферы имеет разработанная в Украине Концепция гражданского образования.

Ключевые слова: личность, образование, гражданское образование, демократия, демократизация образования, принципы, общество, государство.

Today Ukraine feels a sharp requirement in preparation and education of young people as active citizens of democratic society. Therefore and the system of education must be based on democratization of studies. Last ? it is introduction of democratic principles in joint activity and those, who teaches, and those, who studies. Such values as equality of possibilities, responsible freedom, honouring other and other, defence of more weak, confession of variety, answer the modern understanding of democratic ideal. Therefore quality and equality in education is two priorities of educational policy of beginning of 21st age. They are declared pedagogical philosophy and ideologies and so or differently find embodiment in the educational policy of entire democratic countries.

During the years of independence, favorable conditions for the implementation of civic education were created in Ukraine. Absolute priorities of this educational policy are not only democratization of education, but also quality assurance. Democratization is being carried out on the basis of such dominant principles as anthropocentrism and equal access to quality education for every citizen of a democratic society; the principle of equal opportunities, which is based on the Constitution and fair laws of the state; principle of cooperation, as a transition from a totalitarian to a humanistic education of a personality; principle of diversity and principle of university autonomy; principle of transparency as overcoming entrenched arrangements that should move smoothly to the principle of cooperation; principle of self-organization; principle of social and public administration. Due to the complex transformation state and social processes, attention is drawn to the need of establishing a democratic culture and its becoming, formation and development. Concept of civic education developed in Ukraine should promote democratic rules for the educational sector.

Keywords: personality, education, civil education, democracy, democratization of education, principles, society, state.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна відчуває гостру потребу в підготовці і вихованні молоді як активних громадян демократичного суспільства. Тому й система освіти має ґрунтуватися на демократизації навчання. Остання – це впровадження демократичних засад у спільну діяльність і тих, хто вчить, і тих, хто навчається. Такі цінності як рівність можливостей, відповідальна свобода, шанування інших та інакших, захист

слабших, визнання різноманітності відповідають сучасному розумінню демократичного ідеалу. Тому якість і рівність в освіті – це два пріоритети освітньої політики початку XXI століття. Вони декларуються педагогічними філософіями та ідеологіями і так чи інакше знаходять втілення в освітній політиці усіх демократичних країн. Ці дві вимоги є невід’ємними складовими головного напрямку вдосконалення освіти в країнах молоді демократії, який має загальну назву – демократизація [Рябенко, 2010: с. 3].

Усі зміни, які ми спостерігаємо сьогодні у вітчизняному освітньому просторі, підпорядковані єдиній меті – підвищенню якості освіти. Означена проблема ніколи не знімалася з порядку денного, однак у сучасних умовах вона постала надзвичайно гостро. Якість – це основний результативний чинник освіти, «міра досягнення поставлених в освіті цілей та завдань, а також міра задоволеності очікувань різних учасників процесу освіти від наданих освітніми установами освітніх послуг» [Шишов, 1999: с. 171-172].

Крім того, важливими етапами на шляху українського суспільства до демократичної консолідації є виховання толерантності, поваги до прав людини, вміння долати стереотипи, знаходити компроміс. Необхідно, щоб громадяни знали свої права і обов'язки, були впевнені, що можуть впливати на зміни в суспільстві, дотримувались закону, мислили критично й незалежно [Жадько, 2008].

Отже, можна говорити про те, що демократизація здійснюється на основі таких принципів, як принцип людиноцентризму, рівних можливостей, співробітництва, різноманітності, відкритості, регіоналізації, громадсько-державного управління, принцип самоорганізації. Суспільство має забезпечити повагу до особистості, яка навчається і навчає, ставлення одне до одного за типом – «рівний-рівному», створювати якомога більш справедливі і рівні умови для одержання освіти кожному своєму членові.

Мета написання статті. Проаналізувати стан громадянської освіти у демократичному суспільстві, розглянути засади і проблеми впровадження саме громадянської освіти у державі, акцентувати увагу на концепціях та принципах громадянської освіти.

Виклад основного матеріалу. Своєрідну серцевину демократизації становить принцип людиноцентризму та рівних можливостей у доступі до якісної освіти. Це означає, що в демократичному суспільстві кожен громадянин, не залежно від його майнового стану, етно-національного походження, типу віросповідання чи конфесійної належності, повинен мати можливість одержання як загальної, так і професійної освіти на будь-якому доступному для нього рівні. Демократизація освіти потребує індивідуальної підтримки незаможних сімей з дітьми і самих дітей та молоді з таких сімей, які продовжують навчання за рахунок державних стипендій, надання гуртожитків тощо.

Підбір учнів до навчання в елітарних закладах має здійснюватись не за ознакою соціального походження учнів та студентів, а елітарних в розумінні формування інтелектуальної і професійної еліти суспільства, яка задає зразки, орієнтується на вищі рівні діяльності. Демократизація означає, далі, створення гуманістичної парадигми освіти, реалізацію загальнолюдських моральних і духовних цінностей. Особлива увага має бути приділена дітям з особливими потребами, зокрема, тим, хто не може навчатися у звичайних умовах, тобто для інвалідів [Панченко, 2012: с. 482].

Провідним принципом демократизації вищої освіти є егалітарність освіти, яка виражається в ідеї рівності освітніх можливостей, що трактується як обов'язкова складова демократичного і справедливого ладу, і є спільним надбанням і загальноновизнаною цінністю європейської цивілізації. Схвалена в усьому демократичному світі, егалітарна ідея стверджує, що кожна дитина, незалежно від її вроджених здібностей, сімейних і суспільних обставин, має право на загальну освіту. В останні роки ця ідея одержує переконливу підтримку в двох її видозмінах: по-перше, як вимога доступності освіти; по-друге, як рівність можливостей [Клепко, 2006].

Принцип рівних можливостей у своєму демократичному варіанті є наслідком світових конвенцій з прав людини і захисту дітей. Дотримання цих конвенцій у демократичному суспільстві означає створення кожному його члену «рівних можливостей» отримання як загальної, так і професійної освіти на будь-якому доступному для нього рівні. Ці можливості мають спиратися на Конституцію та освітнє законодавство і бути прийнятними та справедливими з точки зору громадян. Не йдеться про забезпечення однакового навчання для всіх і досягнення усіма однаково високого рівня освіченості і кваліфікації. Подібне твердження у Конституції сприймалося б як мрія чи побажання, адже надто велика індивідуальна різноманітність учнів і студентів разом з обмеженістю бюджетних і позабюджетних ресурсів не дає змоги навчати всю молодь однаково якісно, аж до отримання усіма університетських магістерських дипломів.

Для громадян України принцип рівних можливостей сприймається як обов'язок державних органів, які перебрали на себе майже 100 % ресурсів і відповідальності, забезпечити приблизно рівні умови для одержання освіти кожному члену суспільства для будь-якого вікового інтервалу. У рамках цих уявлень не заперечується необхідність визначених норм і обмежень, які полягають у створенні і використанні «державних освітніх стандартів». Щоправда, громадяни (батьки учнів і студентів) сподіваються на те, що ці стандарти будуть науково обґрунтовані і не стануть перешкодою для значного відсотка дітей на їхньому шляху по сходах освітньої системи від початкової школи до ВНЗ університетського рівня. Вимоги мають бути посилюваними для кожного, хто поступив на даний ступінь, хоче продовжувати навчання і докладає індивідуальних зусиль. Громадськість

вважає дуже шкідливим явищем «відсів» – відторгнення молоді і створення цим значної небезпеки для всього процесу соціалізації. Виключення із системи освіти надто часто означає півторку в маргінальні групи, насамперед, у кримінальні [Поляк, 2011: с. 78-79].

С. Гончаренко називає також «принцип співробітництва», що передбачає перехід від тоталітарної до гуманістичної парадигми виховання. На практиці це означає встановлення в усіх навчальних закладах атмосфери взаєморозуміння, довіри і взаємної вимогливості педагога і учнів чи студентів. Має змінюватися і характер керівництва закладів, де статутними та іншими засобами ліквідується можливість диктаторських повноважень у директора школи чи ректора ВНЗ. У разі демократизації освіти в навчальних закладах існує невимущена, творча, демократична атмосфера, а учні й студенти отримують можливість опанувати закони демократичного життя і громадянства ще під час навчання [Гончаренко, 2008: с. 167-168]. Важливим принципом демократизації вищої школи є університетська автономія, яка передбачає фінансову і управлінську децентралізацію освітньої системи, яка передбачає органічне поєднання централізованого та самоврядного управління галуззю з широким залученням недержавних організацій; можливість ВНЗ самостійно визначати зміст навчання і структуру своїх навчальних програм, створювати передумови для більш відповідального і вмотивованого ставлення студентів до своєї освіти, на власний розсуд запроваджувати інноваційні спеціальності тощо [Рябенко, 2010: с. 5].

Принцип відкритості означає подолання замкнутого (ідеологічного, економічного, педагогічного чи іншого), корпоративного, відомчого укладу в атмосфері діяльності ВНЗ. Відкритість має бути логічним розвитком принципу співробітництва, але орієнтуватися на все суспільство і майбутню діяльність молоді в ньому. Вона означає внутрішнє звільнення педагогічних працівників, учнів і студентів від догм і міфів. Заклади, їх колективи й учні повинні мати активні партнерські зв'язки з місцевою громадськістю, різними підприємствами й організаціями. У наш час елементом відкритості є міжнародні зв'язки, мобільність педагогів та їхніх вихованців. Справжня відкритість – постійний самомоніторинг, накопичення і вміщення в Інтернет чи інші загальнодоступні бази даних правдивої інформації про місію, засади діяльності й особливості навчального процесу та наукової роботи в даному закладі. Лише подібна відкритість у наш час дає змогу забезпечити підтримку закладу з боку всіх зацікавлених інстанцій і груп населення, зробити його популярним і серед молоді, і серед населення. В Україні процес відкритості посилюватиметься паралельно до того, як ВНЗ в умовах щорічного зменшення кількості випускників системи середньої освіти вимушені будуть змагатися за потенційних студентів [Поляк, 2011: с. 78-79].

Досить складним для досягнення позитивних результатів є принцип регіоналізації освіти. С. Гончаренко вказує, що він «...означає передусім

доцільний добір змісту освіти, тобто відмову від скрізь уніфікованих навчальних планів і програм. Передбачається перехід від відомчої орієнтації до регіональної. Регіоналізація освіти – це і подальше посилення культуротвірних функцій загальноосвітньої, професійної і вищої школи у своїх регіонах, зокрема за рахунок здійснення найрізноманітніших освітніх програм для місцевого населення. Принцип регіоналізації передбачає входження навчальних закладів у загальний освітній простір регіонів» [Гончаренко, 2008: с. 168].

На думку О. Поляк., принцип громадсько-державного управління, на відміну від попереднього, є чи не головною ознакою розвитку процесу демократизації освіти. Він може стати дійсністю лише у разі зміни нашої Конституції й освітнього законодавства. Цей принцип передбачає створення і включення в дію демократичних механізмів управління, дотримання гласності й безпосередньої участі в контролі діяльності навчально-виховних закладів організованої громадськості. У найбільш демократичних державах світу (приміром, у Нідерландах) Конституція забороняє державним чиновникам утручатися у формування освітньої політики, встановлення і вибір цілей і змісту навчання, у створення навчальних планів і регламенту роботи шкіл. Ці завдання у дискусіях і переговорах вирішують батьки і педагоги. Спільно вони подають проекти освітніх законів у парламент, які після прийняття стають регламентом дій міністерських працівників та усіх інших державних освітніх службовців.

В Україні цей принцип, формально, проголошений у Конституції та освітніх законах, але в усіх документах відсутні положення і формулювання, які давали б змогу втілити його в практику діяльності всього освітньо-наукового комплексу, насамперед, у школах і ВНЗ. Не будемо цитувати наші закони і обмежимося констатацією того, що на Міністерство освіти і науки та його дуже малий штат покладені практично 100 % розпорядчих і контрольних функцій у сфері освіти [Поляк, 2011: с. 78-79].

С. Гончаренко вказує, що демократизація освіти обов'язково має спиратися на принцип різноманітності освітніх систем: він «...означає їхню багатокладність, альтернативність, різноманітність освітніх програм, змісту, форм і методів навчання, диференціацію та індивідуалізацію останнього. Говорячи про багатокладність, мають на увазі передусім перехід від тотального одержавлення загальноосвітньої і професійної школи до різноманітності її засновників і власників. У демократичному суспільстві долається одноманітність типів загальноосвітніх і професійних закладів. Поряд з традиційними загальноосвітніми школами створюються гімназії, коледжі, колегіуми, а поряд з традиційними ПТУ, технікумами, інститутами й університетами вищі профшколи, технічні ліцеї, профільні університети (технічні, педагогічні), академії, регіональні навчальні центри. Навчальні заклади мають право самостійно розробляти документацію» [Гончаренко, 1997: с. 167].

Українська освіта має глибокий історичний досвід демократизації. Як зазначають дослідники, українцям взагалі притаманна природна схильність до демократизму у різноманітних формах самоврядування. Не є винятком і система освіти. Демократичні мотиви її організації супроводжують розвиток освіти від часів Київської Русі і до наших днів.

Яскравий приклад демократизації управління освітянською галуззю – це період суверенітету та незалежності Української Народної Республіки, чотирьох її універсалів, початку відродження освіти і культури, реформування управлінської системи в галузі освіти [*Концептуальні засади демократизації...*, 1997: с. 45]. Після революції, що відбулася в лютому 1917 р., в Україні поступово набрав сили національно-визвольний рух. Цей рух очолила Центральна Рада, що діяла спочатку як громадсько-політична організація і об'єднувала навколо себе широку громадськість найрізноманітніших ідеологічних і політичних переконань. При Міністерстві освіти Росії був утворений Державний комітет з народної освіти для реформи освіти. Комітет провів п'ять сесій, на яких були схвалені окремі питання управління освітою, наприклад, про передачу справ народної освіти органам місцевого самоврядування, про ліквідацію шкільних рад, інститутів директорів, інспекторів народних шкіл та розширення прав педагогічних колегій (рад), про створення громадських рад з народної освіти, передбачалися вибори вчителів та адміністративного персоналу школи [*Концептуальні засади демократизації...*, 1997: с. 47].

Недоліки і проблеми централізованого, недемократичного управління освітою почали особливо яскраво проявлятися у 1980х роках. На з'їздах і нарадах цього часу підкреслюється важливість такого політичного завдання, як розвиток демократії, системи самоврядування народу. Йшлося про розширення прав колективів і кожного його члена, про необхідність «підвищувати» самостійність і відповідальність усіх, посилювати «зацікавленість у кінцевих результатах праці». Було зроблено висновок про необхідність наполегливого вдосконалення всієї системи управління [*Концептуальні засади демократизації...b*, 1997: с. 46].

Останні роки Україна перебуває на етапі становлення політичних інститутів демократії. У сучасному українському суспільстві відбуваються складні та суперечливі трансформаційні процеси в економіці, політиці й національній самосвідомості.

Конституційне закріплення основних інститутів та принципів демократії є лише одним кроком на шляху демократизації. Нашому суспільству вкрай необхідні становлення і відтворення демократичної культури, тобто практичних моделей і зразків поведінки, подальше формування й удосконалення різноманітних демократичних інституцій [*Поліщук*, 2009: с. 67].

Багатий досвід громадянської освіти накопичено в умовах зрілих демократій Великобританії, США, Канади, Франції, Італії, Нідерландів та інших країн, де створено різноманітні підручники, розроблено навчальні

курси, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку та перепідготовку вчителів. Значних зусиль щодо розвитку освіти для демократії докладають і посткомуністичні країни: Польща, Румунія, Латвія, Росія.

Певний досвід у цій галузі має й Україна. Сучасна українська педагогіка спирається на багату спадщину, на кращі традиції у вихованні громадян. Протягом останніх років у нашій країні вжито чимало заходів із впровадження системи громадянської освіти: випущено експериментальні підручники «Ми – громадяни України», «Мистецтво жити в громаді», «Вчимося бути громадянами», «Вчимося обирати», «Живемо за правилами», які розроблені, надруковані завдяки Всеукраїнській асоціації вчителів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» і нині проходять апробацію, у загальноосвітніх школах також діють експериментальні майданчики, проводяться конференції та семінари, Академією педагогічних наук України розроблено проект концепції громадянського виховання. Питання громадянської освіти на деякий час знайшли відображення у проекті концепції дванадцятирічної освіти. Незважаючи на відмінність підходів, методик та масштабу національних систем громадянської освіти, єдиною залишається їхня мета – виховання громадянина, який цінує та готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності й права людини.

Вагомий внесок у процеси демократизації державного управління й модернізації національної системи загальної середньої освіти в 2009-2011 рр. зроблено завдяки проекту «Освіта для демократичного громадянства», який був спільною ініціативою Міністерства освіти і науки України, Національної академії державного управління при Президентові України та Цюріхського педагогічного університету (Швейцарія). Проектна діяльність сприяла посиленню впливу освіти на розвиток громадянського суспільства та демократичних процесів у країні, розширення доступу освітян та учнів до інформації про основні засади демократичного громадянства, а відтак і на вирішення проблем модернізації державного управління освітою в Україні. З цією метою було перекладено та опубліковано українською мовою навчальні посібники Ради Європи з серії «Освіта для демократичного громадянства та прав людини» [Парошенко, 2011: с. 118]. Апробація основних ідей демократичного врядування в освіті України здійснювалася під час семінарів із керівниками навчальних закладів системи ЗСО, обговорень у педагогічних колективах упродовж 2009-2011 рр. Основні висновки щодо переваг, недоліків і обмежень демократичного врядування презентувалися на двосторонніх симпозіумах «Освіта для демократії», в яких брали участь українські та швейцарські науковці і практики, аналізувалися під час викладання дисципліни «Управління загальноосвітнім навчальним закладом» магістерської програми НАДУ «Державне управління у сфері освіти». Відтак з'являється багатий емпіричний матеріал для дослідження феномену демократичного

врядування в національному освітньому дискурсі [Проект Концепції громадянської...: с. 119].

Розроблена в Україні Концепція громадянської освіти, на думку фахівців, повинна сприяти поліпшенню ситуації. Згідно з цією концепцією, зміст громадянської освіти охоплює:

1) культурологічні знання, ядром яких в системі освіти для демократії є культура міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) відносин. Оволодіння культурним надбанням своєї нації відбувається водночас із вихованням доброзичливого і зацікавленого ставлення до культур інших народів, етнічних спільнот, які становлять культурне розмаїття регіону, України, Європи, міжнародного географічного регіону, світу;

2) одним із важливих чинників політичної і духовної консолідації українського полікультурного суспільства, формування української політичної нації є відродження української мови, вільне володіння всіма громадянами України українською мовою як державною, функціональна двомовність і багатомовність її громадян;

3) філософські та аксеологічні знання про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні цінності;

4) політичні знання щодо демократичних принципів функціонування політичної системи і влади та їх особливості в Україні; процедури та механізмів формування і функціонування державних структур, порядку реалізації їх повноважень, апеляцій до них; основи конституційного устрою в Україні, особливостей взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування та їх відповідальності перед громадянами;

5) правові знання щодо права та його ролі в суспільстві; Конституції, як основного закону; основ конституційного ладу країни; порядку формування, діяльності та взаємодії державних органів і органів місцевого самоврядування; знання щодо прав людини, механізмів їх захисту, обов'язків і відповідальності; національних та міжнародних нормативних актів, присвячених цій проблемі;

6) економічні знання щодо сутності ринкових відносин як елемента демократії; основних економічних принципів; фінансової системи, системи соціального забезпечення та соціального захисту; соціально-економічних аспектів екологічної проблеми, проблеми розвитку та екологічної безпеки;

7) соціально-психологічні знання щодо психологічної природи та сутності владно-підвладних відносин; мотивації соціальної поведінки особистості; психологічних особливостей інформаційного впливу на свідомість виборців; способів розв'язання конфліктних ситуацій; щодо ефективності форм комунікативної взаємодії [Концепція громадянської освіти в Україні].

Висновок. Громадянська освіта сьогодні – це вимога часу. Тому розвиток і вдосконалення її системи є актуальним завданням подальшої демократизації вітчизняної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

- Гончаренко, 1997* Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. 376 с.
- Гончаренко, 2008* Гончаренко С. У. Демократизація освіти / Енциклопедія освіти. АПН України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 167-168.
- Жадько, 2008* Жадько О. А. Роль громадянської освіти як вимога сучасності / О. А. Жадько // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. Вип. 22 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_tmniiv/2008_22/09.html
- Клепко, 2006* Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава: ПОППО, 2006. – 328 с.
- Концептуальні засади демократизації..., 1997* Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / Всеукраїнське Педагогічне Товариство ім. Григорія Ващенко. – К.: Школяр, 1997. – 149 с.
- Концептуальні засади демократизації...b, 1997* Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні / Всеукраїнське Педагогічне Товариство ім. Григорія Ващенко. – К.: Школяр, 1997. – 149 с. 15. Пікельна В. С. Управління школою / В. С. Пікельна. – Х.: Основа, 2004. – Ч. 1. – 112 с.
- Панченко, 2012* Панченко Л. М. Значення демократії в освіті і через освіту / Л. М. Панченко // Гілея. – 2012. – № 7. – С. 481–484.
- Паращенко, 2011* Паращенко Л. І. Упровадження демократичного врядування в системі загальної середньої освіти України / Л. І. Паращенко // Актуальні проблеми державного управління. Зб. наук. праць ОРІДУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ardup/2011_2/2-5-18.pdf
- Поліщук, 2009* Поліщук О. С. Історичні аспекти розвитку громадянськості особистості / О. С. Поліщук // Педагогічний пошук: науково-методичний вісник. – 2009. № 4. – С. 65-67.
- Поляк, 2011* Поляк О. В. Демократизація освіти України : невивірність поняття, концепцій і засобів / О. В. Поляк // Збірник наукових праць / [редкол.: Є. М. Потапчук (голов. ред.) та ін.]. Хмельницький : НАДПСУ, 1994. № 61. – 2011. С. 77-80.
- Проект Концепції громадянської...* Проект Концепції громадянської освіти в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.kr.ua/women.html/pgovuiindx.html>
- Рябенко, 2010* - Рябенко Є. М. Демократизація вищої освіти в дискурсі формування соціальної держави в Україні / Є. М. Рябенко // Гілея : науковий вісник : рб. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2010. – Вип. 35. – С. 148–155. (Рябенко Є. М. Демократизація вищої освіти в дискурсі формування соціальної держави в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/Gileya35/F2_doc.pdf)
- Рябенко, 2010* Рябенко Є. М. Демократизація вищої освіти в дискурсі формування соціальної держави в Україні / Є. М. Рябенко // Гілея : науковий вісник : рб. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2010. – Вип. 35. – С. 148–155. (Рябенко Є. М. Демократизація вищої освіти в дискурсі формування соціальної держави в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/Gileya35/F2_doc.pdf)
- Шишов, 1999* Шишов С., Кальней В. Мониторинг качества образования в школе. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 320 с.

REFERENCES

- Honcharenko, 1997* Honcharenko S. Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk / S. Honcharenko. – K. : Lybid', 1997. 376 s.
- Honcharenko, 2008* Honcharenko S. U. Demokratyzatsiya osvity / Entsyklope–diya osvity. APN Ukrayiny; hol. red. V. H. Kremen'. – K. : Yurinkom Inter, 2008. S. 167-168.
- Zhad'ko, 2008* Zhad'ko O. A. Rol' hromadyans'koyi osvity yak vymoha suchasnosti / O. A. Zhad'ko // Teoriya ta metodyka navchannya ta vykhovannya : zb. nauk. pr. Vyp. 22 / Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ttmniv/2008_22/09.html
- Klepko, 2006* Klepko S.F. Filozofiya osvity v yevropeys'komu konteksti / S. F. Klepko. – Poltava: POIPPO, 2006. – 328 s.
- Kontseptual'ni zasady demokratyzatsiyi..., 1997* Kontseptual'ni zasady demokratyzatsiyi ta reformuvannya osvity v Ukrayini / Vseukrayins'ke Pedahohichne Tovarystvo im. Hryhoriya Vashchenka. – K.: Shkolyar, 1997. – 149 s.
- Kontseptual'ni zasady demokratyzatsiyi...b, 1997* Kontseptual'ni zasady demokratyzatsiyi ta reformuvannya osvity v Ukrayini / Vseukrayins'ke Pedahohichne Tovarystvo im. Hryhoriya Vashchenka. – K.: Shkolyar, 1997. – 149 s. 15. Pikel'na V. S. Upravlinnya shkolyu / V. S. Pikel'na. – Kh.: Osnova, 2004. – Ch. 1. – 112 s.
- Panchenko, 2012* Panchenko L. M. Znachennya demokratyi v osviti i cherez osvitu / L. M. Panchenko // Hileya. – 2012. – № 7. – S.481–484.
- Parashchenko, 2011* Parashchenko L. I. Uprovadzhennya demokratychnoho vryaduvannya v systemi zahal'noyi seredn'oyi osvity Ukrayiny / L. I. Parashchenko // Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnya. Zb. nauk. prats' ORIDU. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apdup/2011_2/2-5-18.pdf
- Polishchuk, 2009* - Polishchuk O. S. Istorychni aspekty rozvytku hromadyans'kosti osobystosti / O. S. Polishchuk // Pedahohichnyy poshuk: naukovy-metodychnyy visnyk. – 2009. № 4. – S. 65-67.
- Polyak, 2011* - Polyak O. V. Demokratyzatsiya osvity Ukrayiny : nevyraznist' ponyattya, kontseptsiyi i zasobiv / O. V. Polyak // Zbirnyk naukovykh prats' / [redkol.: Ye. M. Potapchuk (holov. red.) ta in.]. Khmel'nyts'kyy : NADPSU, 1994. № 61. – 2011. S. 77-80.
- Proekt Kontseptsiyi hromadyans'koyi...* Proekt Kontseptsiyi hromadyans'koyi osvity v Ukrayini. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://library.kr.ua/women.html/pgovuinid.html>
- Ryabenko, 2010* Ryabenko Ye. M. Demokratyzatsiya vyshchoyi osvity v dyskursi formuvannya sotsial'noyi derzhavy v Ukrayini / Ye. M. Ryabenko // Hileya : naukovyy visnyk : pb. nauk. prats'. – K. : VIR UAN, 2010. – Vyp. 35. – C. 148–155. (Ryabenko Ye. M. Demokratyzatsiya vyshchoyi osvity v dyskursi formuvannya sotsial'noyi derzhavy v Ukrayini. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/Gileya35/F2_doc.pdf)
- Ryabenko, 2010* - Ryabenko Ye. M. Demokratyzatsiya vyshchoyi osvity v dyskursi formuvannya sotsial'noyi derzhavy v Ukrayini / Ye. M. Ryabenko // Hileya : naukovyy visnyk : pb. nauk. prats'. – K. : VIR UAN, 2010. – Vyp. 35. – C. 148–155. (Ryabenko Ye. M. Demokratyzatsiya vyshchoyi osvity v dyskursi formuvannya sotsial'noyi derzhavy v Ukrayini. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/Gileya35/F2_doc.pdf)
- Shyshov, 1999* - Shyshov S., Kal'ney V. Monitorynh kachestva obrazovannya v shkole. – M.: Pedahohycheskoe obshchestvo Rossyy, 1999. – 320 s.

Надійшла до друку 22.07.2014